

mpc
METODICKO-PEDAGOGICKÉ CENTRUM

Európska únia
Európsky sociálny fond

Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť / Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ

Mgr. Jana Korušiaková

Edukácia v multisenzorickej miestnosti

Osvedčená pedagogická skúsenosť edukačnej praxe

Prešov

2013

Vydavateľ: Metodicko-pedagogické centrum, Ševčenkova 11,
850 01 Bratislava

Autor OPS/OSO: Mgr. Jana Korušiaková

Kontakt na autora: Pracovisko: Spojená škola internátna, Masarykova 11175/20C,
080 01 Prešov
e-mailová adresa: janakorusiakova@gmail.com

Názov OPS/OSO: Edukácia v multisenzorickej miestnosti

Rok vytvorenia OPS/OSO: 2013

Odborné stanovisko vypracoval: Mgr. Hedviga Tomášová

Za obsah a pôvodnosť rukopisu zodpovedá autor. Text neprešiel jazykovou úpravou.

Táto osvedčená pedagogická skúsenosť edukačnej praxe/osvedčená skúsenosť odbornej praxe bola vytvorená z prostriedkov národného projektu Profesionálny a kariérový rast pedagogických zamestnancov. Projekt je financovaný zo zdrojov Európskej únie.

Kľúčové slová

Žiak s ťažkým viacnásobným postihnutím. Špeciálna edukácia. Stimulácia. Senzomotorická stimulácia. Metóda Snoezelen. Multisenzorická miestnosť. Motorika. Vnímanie. Stimulačné aktivity.

Anotácia

Práca Edukácia v multisenzorickej miestnosti prináša návod a rady ako a prečo zriadiť multisenzorickú miestnosť pre žiakov s viacnásobným postihnutím. Čitateľov oboznamuje s metódou Snoezelen ako podpornou edukačnou metódou a jej prínosom pre jednotlivcov s viacnásobným postihnutím. Z praktických skúseností autorka opisuje možnosti edukácie v multisenzorickej miestnosti a uvádza príklady stimulačných aktivít na rozvíjanie hrubej motoriky a vnímania v tejto miestnosti, čo môže slúžiť ako metodický materiál a pomoc pri plnení cieľov zo školského vzdelávacieho programu.

OBSAH

Úvod	5strana
1 JEDNOTLIVCI S ŤAŽKÝM VIACNÁSOBNÝM POSTIHNUTÍM	6strana
1.1 Viacnásobné postihnutie zo špeciálnopedagogického aspektu	6strana
1.2 Motorika – kľúčová oblasť rozvíjania komplexnej osobnosti	7strana
2 ŠPECIÁLNA EDUKÁCIA ŽIAKOV S VIACNÁSOBNÝM POSTIHNUTÍM	9strana
2.1 Špeciálna edukácia žiakov s ťažkým viacnásobným postihnutím	10strana
2.1.1 Inovatívne metódy v edukácii žiakov s ťažkým viacnásobným postihnutím	10strana
3 MULTISENZORICKÁ MIESTNOSŤ.....	12strana
3.1 Plánovanie a zariad'ovanie multisenzorickej miestnosti.....	12strana
3.2 Edukácia v multisenzorickej miestnosti	18strana
3.2.1 Príklady stimulačných aktivít na rozvíjanie hrubej motoriky a vnímania	19strana
Záver	29strana
Zoznam príloh	32strana

ÚVOD

Práca so žiakmi s ťažkým viacnásobným postihnutím si vyžaduje nielen trpezlivosť, ale aj veľkú dávku kreativity. V súčasnosti edukáciu týchto žiakov determinujú tieto faktory: chýbajúce metodiky k edukácii žiakov s ťažkým viacnásobným postihnutím, zloženie široko heterogénnych tried, kde pri jednej diagnóze sú prejavy žiakov odlišné, stále hľadanie, skúšanie nových stratégií, ktoré by napomáhali efektívnosti vo vyučovaní týchto žiakov, hľadanie a pretváranie priestorov v škole, aby učitelia pripravili pre žiakov zmysluplnú edukáciu.

Touto prácou sa autorka snaží poukázať na možnosti edukácie žiakov s ťažkým viacnásobným postihnutím. Na základe vlastných odborných skúseností ponúka spracovanú metodiku edukácie v multisenzorickej miestnosti. Túto miestnosť zriadili v školskom roku 2010/2011 v škole, kde autorka pôsobí. Bola jednou z tímu, podieľala sa na jej plánovaní a zariadovaní. I keď 3 roky prevádzkovania miestnosti nie je z pohľadu edukácie veľa, stimulačné aktivity uvedené v tejto práci boli prepracované a realizované autorkou počas predchádzajúcich rokov pôsobenia v triede pre žiakov s ťažkým viacnásobným postihnutím.

V tejto práci si široká odborná verejnosť, ktorá sa zaujíma o možnosti a inovatívne prístupy k edukácii žiakov s ťažkým viacnásobným postihnutím nájde praktické rady a príklady:

Ako zariadiť multisenzorickú miestnosť, aby v nej našli stimuláciu, či relaxáciu žiaci tried s viacnásobným postihnutím.

Aké prostriedky vybrať, aby bola edukácia v multisenzorickej miestnosti podnetná, zážitková ale zároveň aj relaxačná.

Aké stratégie zvoliť, aby sa edukácia stala pre žiaka ale aj pre učiteľa efektívna a nezabudnuteľná.

Ako postupovať pri výbere stimulačných aktivít pre žiakov s ťažkým viacnásobným postihnutím a ktoré príklady cvičení považuje autorka za efektívne pri rozvíjaní motoriky a sensoriky. Ako ich zaradiť, aby korešpondovali s obsahom vzdelávania pre žiakov s ťažkým viacnásobným postihnutím v jednotlivých predmetoch.

Pre lepšiu ilustráciu uverejnených poznatkov autorka pripája fotodokumentáciu miestnosti, jej vybavenia a aktivít z jej vlastného archívu. Niektoré z fotografií sú fotené v tme, preto kvalita týchto fotografií nie je najlepšia. Autorka sa však domnieva, že výpovedná hodnota je vysoká a dotvára skúsenosti a poznatky. Týmto chce poďakovať rodičom žiakov, ktorí dali súhlas k uverejneniu fotografií ich detí.

1 JEDNOTLIVCI S ŤAŽKÝM VIACNÁSOBNÝM POSTIHNUTÍM

Jednotlivci s viacnásobným postihnutím predstavujú časť populácie, ktorá si vyžaduje interdisciplinárny prístup, včasné odborné intervencie a hlavne pozitívny prístup k ich osobe. Ten sa odráža v pohľade na nich ako na osobnosti, na možnosti ich rozvíjania, na správne realizovanie odborných intervencií, výber stratégií a následných stimulácií. Aby sme mohli cielene a profesionálne pristupovať k rozvíjaniu ich osobnosti, je potrebné poznať špecifický obraz viacnásobného postihnutia.

1.1 Viacnásobné postihnutie zo špeciálnopedagogického aspektu

Špeciálnopedagogický aspekt viacnásobného postihnutia dáva do popredia charakteristiku prejavov a dôsledkov viacnásobného postihnutia na proces rozvíjania osobnosti, najmä na proces výchovnej rehabilitácie a špeciálnej edukácie, vplyv prostredia, najmä sociálneho, charakteristiky osoby s postihnutím. Ide o výsledok súčinnosti jednotlivca a prostredia (Vančová, 2002).

Vašek (2001) vymedzuje viacnásobné postihnutie ako multifaktoriálne, multikauzálne a multisymptomatologicky podmienený fenomén, ktorý je dôsledkom súčinnosti participujúcich postihnutí alebo narušení. Ich interakciou a vzájomným prekrývaním vzniká tzv. „synergetický efekt“, t.j. nová kvalita postihnutia, ktorá je v individuálnej miere výrazne podmienená funkcionovaním kompenzačných mechanizmov jednotlivca (Vašek, 2001, in: Vančová, 2002).

Etiologické faktory nie sú jasne špecifikované. V mnohých prípadoch nie je poznaný mechanizmus vzniku poruchy aj pri známej etiológii. Príčiny môžu zapôsobiť v rôznych etapách vývinu jednotlivca. Vančová (2002) uvádza, že najzávažnejšie viacnásobné postihnutia sú spravidla vyvolané príčinami pôsobiacimi v štádiu prenatálneho, perinatálneho a postnatálneho vývinu.

Najväčší výskyt viacnásobných postihnutí je viazaný na poškodenie mozgu, CNS. Preto sa najčastejšie spája s mentálnou retardáciou a mentálna retardácia je najčastejšie sa vyskytujúcim postihnutím vrámci viacnásobných postihnutí. Ale nie je to izolované postihnutie. Ďalšími, ktoré sa viažu na poškodenie mozgu a CNS sú: telesné postihnutia, zmyslové poruchy, poruchy a narušenia v oblasti motoriky, komunikácie, správania a to zvyčajne v ťažších stupňoch Vančová (2005).

Vančová objasňuje kauzalitu závažnosti postihnutí: čím závažnejší je stupeň mentálneho postihnutia (retardácie), tým závažnejší bude aj stupeň ďalších postihnutí, ktoré sa s ním kombinujú, a tým vyššia bude aj ich početnosť. Čím je ťažší stupeň telesných, zmyslových a komunikačných postihnutí, porúch alebo narušení, tým závažnejšie budú ich vplyvy na oblasť kognície, percepcie a telesných schopností (Vančová, 2005).

Najčastejšími diagnózami, s ktorými sa stretávajú učitelia v triedach pre žiakov s viacnásobným postihnutím sú okrem iných: detská mozgová obrna, Fetálny alkoholický syndróm, epilepsia, Downov syndróm, autizmus. Všetky tieto diagnózy predikujú poškodenia, postihnutia rôzneho stupňa vo všetkých oblastiach osobnosti a teda nevynímajúc aj v oblasti motoriky.

1.2 Motorika – kľúčová oblasť rozvíjania komplexnej osobnosti

Motorikou označujeme celkovú pohybovú schopnosť človeka. Vašek diferencuje motoriku na *hrubú*, ktorou označuje pohyby celého tela, pohyby veľkých svalových skupín a *jemnú motoriku*, ktorá predstavuje pohyby malých svalových skupín, motoriku hovoridiel, mimiku a gestá (Vašek, 2002).

V ontogenetickom vývine jednotlivca je spočiatku najbadateľnejší vývin motoriky. Pohyby intaktného novorodenca sú reflexné. Postupným dozrievaním centrálného nervového systému niektoré reflexy miznú a dostávajú sa vôľou riadené vedomé reflexy.

Úzku súvislosť medzi vnímaním a pohybom vyjadrila Affolterová (1987, in: Vítková, 2006), ktorá kladie veľký dôraz na taktilno – kinestetické vnímanie ako základ všetkých afektívnych a kognitívnych skúseností. Dieťa poznáva skúsenosť pri pohybe a pri dotyku, čo má rozhodujúci význam pre všetky ďalšie procesy vnímania, tiež pre reč a symbolické správanie.

Friedlová (2007) objasňuje motoriku ako kľúčovú oblasť osobnosti pomocou schopnosti pohybu, pretože ten doprevádza človeka po celý život. Ten je dôležitý k zaisteniu chôdze, udržaniu postoja, k získavaniu a prijímaniu potravy, k vyprázdňovaniu, k dýchaniu, k rozmnožovaniu, k vykonávaniu pracovných úkonov, s komunikáciou a inými psychickými prejavmi. Schopnosť pohybovať sa umožňuje vnímanie vlastného tela, okolia. Ten, kto nemôže z rôznych príčin meniť polohu tela, je ochudobnený o mnoho podnetov nielen z vonkajšieho ale aj z vnútorného sveta. „Pohybu predchádza myšlienka na pohyb, a preto sa nedá oddeliť vnímanie a pohyb“ (Friedlová, 2007, s. 25).

U jednotlivcov s ťažkým viacnásobným postihnutím môže byť centrálna nervová sústava taká nezrelá, že sa u nich stretávame s vývinovými reflexnými prejavmi. Najtypickejším príkladom sú jednotlivci s detskou mozgovou obrnou, ktorí „nedokážu sami plynulo prekonávať primitívnu vrodenu reflexnú motoriku, do ktorej sú akoby „zakliate“ (Lesný, 1972). Motorická dezintegrácia je výrazne determinovaná stupňom postihnutia. Čím je ťažšie mentálne postihnutie, tým závažnejšia je aj porucha motoriky, čo zasahuje pohybové reakcie a telesné výkony. Motorický vývin je oneskorený až dosahuje ťažké postihnutie, čo sa prejavuje nekoordinovanosťou pohybov, nízkou úrovňou pohybových schopností v obratnosti, rovnováhe, rytme. Spomaľuje sa normálny vývin pohybových vzorcov a vyvíjajú sa deformované motorické stereotypy, chýbajú alebo sú nedostatočne vyvinuté vzpriamovacie reflexy, čo sa odráža v sede, postoji a najmä v chôdzi (Bartko, 1993).

Postihnutie motoriky viaže na seba celý rad iných porúch. Tým, že dieťa má obmedzené alebo znemožnené možnosti pohybového vývinu, dochádza k poruchám vývinu perцепčných a kognitívnych funkcií.

Práve preto je u jednotlivcov s ťažkým viacnásobným postihnutím veľmi dôležitá včasná intervencia v oblasti motorického rozvíjania a to v podobe správne zvolených stimulačných aktivít prostredníctvom špeciálnopedagogických stratégií. Tie pôsobia na žiaka s ťažkým viacnásobným postihnutím ako zmysluplné činnosti spojené s uspokojovaním ich životných potrieb a nie ako izolovaný tréning.

Učiteľ má poznať chronologický vývin motoriky, ak chce cielene pristupovať k rozvíjaniu motoriky. Vždy vychádza z dosiahnutej vývinovej úrovni žiaka a nadväzuje na ňu. Nesmie preskočiť, alebo o niekoľko stupňov znížiť stupeň dosiahnutej vývinovej úrovni žiaka, aby nedochádzalo k demotivácii.

Pre obmedzený počet strán tejto práce sa ďalej budeme venovať hlavne oblasti hrubej motoriky, preto uvádzame len chronologický vývin hrubej motoriky.

Chronologický vývin hrubej motoriky (Newmanová, 2004):

Vrodené reflexy – Držanie hlavičky – Zapieranie sa o predlaktia – Pretáčanie – Sedenie – Lezenie – Kľačanie – Stoj – Chôdza – Chôdza po schodoch – Rovnováha – Beh – Chytanie, hádzanie lopty, kopanie do lopty – Skákanie.

Motorika ako samostatný predmet v učebných osnovách špeciálnej základnej školy v súčasnosti neexistuje. Prelína sa jednotlivými predmetmi a môže byť realizovaná ako prierezová téma.

Učitelia v triedach pre žiakov s viacnásobným postihnutím v špeciálnej edukácii postupujú podľa učebných osnov v závislosti od stupňa mentálneho postihnutia žiaka. To znamená, že žiaci s ťažkým viacnásobným postihnutím postupujú podľa učebných osnov pre žiakov s ťažkým alebo hlbokým stupňom mentálneho postihnutia – variant C. Tieto učebné osnovy sú súčasťou Školského vzdelávacieho programu pre žiakov s viacnásobným postihnutím – ISCED 1 – primárne vzdelávanie, ktorý bol vypracovaný na základe Vzdelávacieho programu pre žiakov s viacnásobným postihnutím. Tento vzdelávací program bol schválený ako súčasť štátneho vzdelávacieho programu, schváleného Ministerstvom školstva Slovenskej republiky pod číslom CD – 2008-18550/39582-1:914 dňa 26. mája 2009.

Ako už bolo vyššie spomenuté, ťažké viacnásobné postihnutie sa prejavuje výrazným motorickým oneskorením až patologickým motorickým vývinom. Títo jednotlivci sú imobilní a mnohí z nich majú motorický vývin na úrovni niekoľkotýždňových, respektíve niekoľkomesačných intaktných detí.

Pre žiakov, ktorí sa nachádzajú na úrovni týchto detí nie sú uvedené v súčasne platných učebných osnovách témy a ciele, ktoré by korešpondovali s ich reálnym stavom. Preto je nutné, aby sme my – učitelia tried pre žiakov s ťažkým viacnásobným postihnutím v školských vzdelávacích programoch rozšírili učebné osnovy o tie vývinové oblasti, ktoré chýbajú. Tým sa stanovia pre žiaka reálne ciele a témy. Len tak môže dochádzať k úspešnému vývinu osobnosti žiaka s ťažkým viacnásobným postihnutím.

Je potrebné a vhodné, aby sa motorika rozvíjala nie izolovane, ale súčasne s rozvíjaním sensoriky a to vo všetkých predmetoch, aby sa rozvíjanie motoriky prelínalo celým edukačným procesom.

2 ŠPECIÁLNA EDUKÁCIA ŽIAKOV S VIACNÁSOBNÝM POSTIHNUTÍM

V súčasnosti je prijímaný názor, že aj najťažšie postihnutý jednotlivec je schopný preukazovať isté pozitívne vývinové zmeny a existuje u neho proces učenia. Tento proces je determinovaný zdravotným stavom, technickou podporou, správne a vhodne načasovanými špeciálnopedagogickými intervenciami a relevantným prostredím (Vančová 2005).

V zmysle §3 odst.5 a §6 odst. 6 a 7 vyhlášky č.322/2008 Z.z. sa pre žiakov s viacnásobným postihnutím v kombinácii s mentálnym postihnutím môžu v špeciálnych školách zriaďovať samostatné triedy. Vnútorne členenie podľa stupňa mentálneho postihnutia žiakov je:

- a) variant A pre žiakov s ľahkým stupňom mentálneho postihnutia,
- b) variant B pre žiakov so stredným stupňom mentálneho postihnutia,
- c) variant C pre žiakov s ťažkým alebo hlbokým stupňom mentálneho postihnutia alebo pre žiakov s mentálnym postihnutím, ktorí majú aj iné zdravotné postihnutie, sú držiteľmi preukazu zdravotne ťažko postihnutých a nemôžu sa vzdelávať podľa variantu A alebo B.

(Vzdelávací program pre žiakov s viacnásobným postihnutím, 2009).

V triede pre žiakov s viacnásobným postihnutím v kombinácii s mentálnym postihnutím pracujú spravidla dvaja špeciálni pedagógovia alebo učiteľ a asistent učiteľa. Nie sú vypracované vzdelávacie štandardy, čo vyplýva z charakteru postihnutia žiakov. Individuálne schopnosti jednotlivých žiakov nemožno zovšeobecňovať a dosiahnuté výkony sú limitované samotným postihnutím. Obsah a ciele obsiahnuté v obsahu vzdelávania sa prispôbujú individuálnym osobitostiam každého žiaka. Obsah vzdelávania sa poníma ako podklad, ktorý má učiteľ tvorivo rozvíjať (rozširovať alebo redukovať) v závislosti od potenciálu a osobnostných vlastností každého žiaka. Ak žiak s viacnásobným postihnutím na základe záverov diagnostiky/rediagnostiky (psychologickej, špeciálnopedagogickej) nezvláda učivo jeho príslušného ročníka, môže byť vzdelávaný podľa ročníka, ktorého učivo je špecifické jeho vývinovej úrovni. Tieto skutočnosti triedny učiteľ uvedie v individuálnom vzdelávacom pláne. Vyučovacie hodiny môžu byť vzhľadom na individuálne osobitosti žiakov členené do kratších časových úsekov. Dĺžku časových úsekov si stanovuje triedny učiteľ pre každého žiaka individuálne. Vyučujúci uplatňuje primeranosť nárokov na základe dispozícií žiaka, ktoré majú vplyv na prognózu jeho vývinu s cieľom zlepšovať jeho vedomosti, zručnosti a návyky a zvyšovať tým jeho šance na zlepšovanie kvality jeho života (tamtiež).

Vančová (2002) delí viacnásobné postihnutie do dvoch kategórií:

1. *Ľahké viacnásobné postihnutie.*
2. *Ťažké viacnásobné postihnutie.*

V nasledujúcich kapitolách sa budeme venovať 2. kategórii a to ťažkému viacnásobnému postihnutiu, ktorých jednotlivci sú vzdelávaní zväčša v špeciálnych školách

a zariadeniach a sú zaradovaní do vzdelávacieho variantu C, kde prebieha špeciálna edukácia s rešpektovaním individuálnych osobitostí.

2.1 Špeciálna edukácia žiakov s ťažkým viacnásobným postihnutím

Zo špeciálnopedagogického aspektu Vančová charakterizuje ťažké viacnásobné postihnutie takto:

U žiakov s ťažkým viacnásobným postihnutím dominuje reflexné a percepčnomotorické učenie s prvkami verbálnokognitívneho a sociálneho učenia. Špeciálnu edukáciu je nutné obmedziť na elementum. Cieľom výchovnej rehabilitácie je dosiahnutie optimálnej úrovne rozvoja osobnosti s perspektívou relatívne samostatného fungovania v bežných alebo len v elementárnych praktických životných situáciách. Prostriedkom k dosiahnutiu cieľa je vývinové podnecovanie kognitívnych procesov, senzomotoriky, sebaobsluhy, komunikácie, emocionality, sociálnych zručností, žiadúcich foriem sociálneho správania, autoregulácie. Nevyhnutnou súčasťou facilitácie procesu rozvíjania osobnosti sú stimulačné a liečbnorehabilitačné aktivity, špeciálna edukácia sa teda prelína so stimuláciou, reedukáciou, korekčnými a kompenzačnými aktivitami. Prevláda individuálny prístup a tímová spolupráca s inými odborníkmi a rodičmi. Aj keď títo jednotlivci budú vyžadovať podporu a rôzne modely špeciálnej starostlivosti po celý život, v priebehu výchovnej rehabilitácie ich podporujeme v procese socializácie a pomocou špeciálnej edukácie rozvíjame ich osobnosť do najvyššej možnej miery s prihliadnutím na ich individuálne osobitosti (Vančová, 2002).

Učiteľ v triede pre žiakov s ťažkým viacnásobným postihnutím je často v roli „hl'adača“ tých najsprávnejších prístupov a postupov k jednotlivcovi. Ako už bolo spomenuté, týka sa to nielen tém a cieľov v učebných osnovách, ale aj vhodných metodík, metód, foriem, prostriedkov a následne stimulácií cielene „šitých“ na konkrétneho žiaka.

Východisko sa nám ponúka v uplatňovaní inovatívnych metód, foriem a prostriedkov. Tieto poskytujú nielen učiteľovi nové možnosti v edukácii, ale najmä žiakovi pomáhajú spoznať seba a okolitý skutočný svet, ktorý by bez nich nemal možnosť v takej miere poznávať. Dávajú mu možnosť prejavíť sa, motivujú ho objavovať nepoznané, posilňujú jeho osobnosť vo všetkých jeho oblastiach vývinu. Stimuluje sa motorika, tým sa posilňuje vnímanie a reč, rozvíjajú sa jeho kognitívne procesy.

2.1.1 Inovatívne metódy v edukácii žiakov s ťažkým viacnásobným postihnutím

V triedach vzdelávacieho variantu C so žiakmi s ťažkým viacnásobným postihnutím si učitelia často kladú otázky:

- Ako pristupovať ku žiakom, kde diagnóza môže byť rovnaká, no prejavy každého žiaka sú odlišné?
- Akými formami a metódami podporiť špeciálnu edukáciu, aby si čo v najreálnejších podmienkach žiaci osvojovali a upevňovali kľúčové kompetencie?
- Aké prostriedky vybrať, aby žiaci vnímali špeciálnu edukáciu ako niečo prirodzené a pre nich zaujímavé?

Tieto otázky sa vynárajú hlavne z dôvodu, že títo žiaci sú pri fyzickom školskom veku často na úrovni ranného a predškolského veku a to vo všetkých oblastiach vývinu osobnosti, či ide o vývin v motorike, vnímaní, komunikácii, kognícii alebo sociabilite.

Jednou z inovatívnych metód, ktorá sa využíva v špeciálnej edukácii je **senzomotorická stimulácia**. Prostredníctvom tejto metódy dochádza k stimulácii motoriky, zmyslového vnímania, komunikácii, kognitívnych procesov, ale aj redukcií stresu, strachu, agresívneho, autoagresívneho a stereotypného správania. Ukazuje nám cestu ako docieľiť u žiakov s viacnásobným postihnutím aktivizáciu a progres v rozvoji ich osobnosti.

Senzomotorická stimulácia sa v poslednej dobe často realizuje prostredníctvom **metódy Snoezelen** – multifunkčnej metódy, ktorú v 70. rokoch 20. storočia rozpracovali Ad Verheul a Jan Hulsegge. Aplikovali ju pre jednotlivcov s ťažkým viacnásobným postihnutím ako voľnočasovú „spontánnu“ aktivitu. Pojem Snoezelen vznikol kombináciou holandských slov „snuffelen“ (čuchať, skúmať) a „doezelen“ (odpočívať, relaxovať). Tieto slová vystihujú zameranie nielen aktivít, ale aj cieľa tejto metódy. Ako synonymum k tomuto pojmu sa radí pojem v anglicky hovoriacich krajinách „multisenzory environment“ – multisenzorické, viaczmyslové prostredie. (<http://snoezelen.sk/teoreticky-uvod/>).

Podľa zamerania, cieľovej skupiny a odbornej kvalifikácie sa rozlišujú rôzne druhy využitia metódy Snoezelen:

Snoezelen ako terapia. Realizovaná je lekárom alebo Snoezelen terapeutom. Je zaradená do psychomotorickej terapie a v terapeutickom koncepte ergoterapie a fyzioterapie.

Snoezelen ako terapeuticky orientovaný prístup. V školskom prostredí by sa mala realizovať prostredníctvom špeciálneho odborníka - pedagóga s doplnkovou kvalifikáciou pre Snoezelen. Existovať musí plánovaný a cieľový postup založený na komplexnej diagnostike klienta, a samozrejmosťou je spätná väzba, evaluácia a efektivita.

Snoezelen ako pedagogicko-podporný prístup alebo **podporná edukačná metóda** je zameraná na podporu edukácie. Cieľom je podpora kognitívnych procesov, všeobecná aktivácia na podporu procesov učenia, rozšírenie poznávania a skúseností o okolitom svete, podpora vnímania a intenzívne prijímanie podnetov, zlepšenie koncentrácie, podpora sebarealizácie, socializácia a integrácia do sociálnych štruktúr, uvoľnenie. Pomocou tohto prístupu umožníme žiakom zažiť nové situácie, vybudovať si nové väzby, vzájomne sa viac poznávať, rozvíjať a stimulovať zmysly, nájsť miesto pre riešenie vzájomných problémov, alebo len zmeniť priestor školskej triedy.

Snoezelen ako voľnočasová aktivita ponúka nové zážitky, fyzické a psychické upokojenie a výber príjemných aktivít. Nepotrebuje vopred plánovaný terapeutický alebo pedagogický zámer. Najdôležitejšou zásadou je sloboda voľby jednotlivých aktivít, voľnosť a dostatok času (<http://snoezelen.sk/vyuzitie-snoezelen-v-praxi/>).

Podľa International Snoezelen Association (ISNA) je Snoezelen multifunkčná metóda, ktorá sa realizuje v obzvlášť príjemnom a upravenom prostredí pomocou svetelných a zvukových prvkov, vôní a hudby. Jej cieľom je vyvolanie zmyslových pocitov. Tieto prvky môžu pôsobiť na najrôznejšie oblasti vnímania uvoľňujúco, ale aj stimulujúco. Táto cielene vytvorená ponuka zmyslových podnetov "riadi a usmerňuje stimuláciu, prebúdza pozornosť, navodzuje pocit pohody a uspokojenia, vyvoláva spomienky, vplýva na vzťahy, zbavuje strachu a evokuje pocit istoty a bezpečia" (<http://snoezelen.sk/teoreticky-uvod/>).

3 MULTISENZORICKÁ MIESTNOSŤ

Multisenzorická miestnosť ako špeciálne upravené prostredie poskytuje edukáciu žiakom s ťažkým viacnásobným postihnutím. Učiteľom otvára inovatívny pohľad na ich vzdelávanie. Žiakom dáva možnosť prostredníctvom svetelných, zvukových, taktilných, čuchových prvkov precítiť jednotlivé aktivity. Nevnímajú ich ako učenie, tréning, ale ako hru. Vedia sa uvoľniť, zrelaxovať, čo vyplýva zo zásad psychohygieny, ale aj „naštartovať“, čo v bežnej triede nie vždy bolo možné.

3.1 Plánovanie a zariadovanie multisenzorickej miestnosti

V nasledujúcich kapitolách a podkapitolách ponúkame praktické skúsenosti so zriadením multisenzorickej miestnosti v Spojenej škole internátnej v Prešove. Od plánovania, cez zariadovanie až po otvorenie miestnosti prebehlo cca 8 mesiacov. Na začiatku tohto obdobia sa určil pracovný tím v zložení 3 členov (pedagogických pracovníkov). Počas prvého mesiaca sme spracovali údaje z analýzy funkčnosti miestnosti a z plánovania interiéru miestnosti. Cenné rady a nápady sme čerpali z portálu: Snoezelen: Informačný a servisný portál k práci v multisenzorickom prostredí (<http://snoezelen.sk/>).

Samotnému užívaniu multisenzorickej miestnosti predchádzali 3 fázy:

1. **Analýza funkčnosti miestnosti.**
2. **Plánovanie interiéru miestnosti.**
3. **Zariadovanie miestnosti.**

V 1. fáze **Analýza funkčnosti miestnosti** je potrebné si vytýčiť:

a) *Vek žiakov našej školy s viacnásobným postihnutím.*

Je potrebné prihliadať na vek žiakov. Iné prostriedky a pomôcky budú preferovať napríklad šesť roční žiaci a iné jednotlivci 10 – 15 roční.

b) *Vývinové štádia jednotlivých oblastí osobnosti žiakov.*

Jedným zo špecifík ťažkého viacnásobného postihnutia je, že osoby školského veku sú častokrát na vývinovej úrovni niekoľko týždňových až mesačných detí. Práve na tieto osobitosti pri analýze funkčnosti miestnosti je nutné prihliadať. Môže sa stať, že pripravujeme miestnosť pre žiakov, ktorí sú pri fyzickom veku 15 rokov v motorickej alebo inej funkčnej oblasti osobnosti na vývinovej úrovni cca 6 mesačného dieťaťa. Preto je potrebné prispôbiť prostredie a prostriedky týmto špecifikám.

c) *Diagnózy žiakov s viacnásobným postihnutím.*

Kritériá k splneniu funkčnosti miestnosti sú dané diagnózami žiakov. Je potrebné prihliadať na prejavy jednotlivých diagnóz. Pri detskej mozgovej obrne budeme prihliadať na debarierizáciu miestnosti, pri neurotických sekundárnych syndrómoch, ktoré sprevádzajú mentálne postihnutie budeme myslieť na intímne zóny a špeciálne polohovateľné ležadlá, tak isto aj pri autistickom spektre.

d) *Potreby a záujmy našich žiakov.*

Aj žiaci s ťažkým viacnásobným postihnutím majú svoje potreby a záujmy. Niekedy je ťažké ich identifikovať, no správne cielenou diagnostikou je možné ich odhaliť a následne ich pripraviť žiakom ako ponuku k výberu, keďže ich diagnóza predikuje obmedzený samostatný výber a sťažené alebo znemožnené samostatné vyjadrenie potrieb.

e) Čo chceme našim žiakom ponúknuť a aké ciele chceme s nimi plniť.

Tento bod súvisí:

- S aktívnym využitím miestnosti: v akom časovom horizonte ju budú vyučujúci využívať na edukačné alebo voľnočasové aktivity.

- S výberom dizajnových modelov t.j. jej pomenovaním: Biela miestnosť, Tmavá miestnosť, Šedá miestnosť, Zvukový priestor, Interaktívna zóna, Vodná zóna, Hrová mäkká miestnosť, Prenosné zariadenie, Virtuálne prostredie, Inkluzívna zóna, Pluralitné prostredie, Sociálny priestor. Alebo zmiešané multisenzorické prostredie, ktoré pozostáva z dvoch alebo viacerých dizajnových modelov. Vzniká tak syntéza dizajnových modelov, pomocou ktorých je možné neustále prepracovávať prostredie, aby spĺňalo objavujúce sa jednotlivé rozmanité vyučovacie potreby, záujmy, schopnosti užívateľa. Zmiešané viacmyslové prostredie je preto vysoko flexibilné a stále pripravené na úpravu prostredia a komponentov v súlade s individuálnymi potrebami žiakov v tejto miestnosti (<http://snoezelen.sk/hlavne-prevedenia-v-dizajne/>).

V 2. fáze **Plánovanie interiéru miestnosti** je potrebné si premyslieť:

a) Aké komponenty vybrať, aby bola edukácia v multisenzorickej miestnosti podnetná, zážitková, ale zároveň aj relaxačná.

Pri výbere komponentov je dôležité brať na zreteľ: dizajnový model miestnosti, jej veľkosť, pre koho je miestnosť určená, aké ciele chceme so žiakmi plniť, aké záujmy a potreby žiakov sa majú v miestnosti naplňovať.

Komponenty v miestnosti: bublinkové valce, optické vlákna, solárny projektor, aromadifuzér, loptičkový bazén, intímna zóna, závesný vak, balančná kolíska, vodná posteľ, dotyková stena, sedacie vaky, hmatové koberce, žinenky, vankúše a iné.

b) Ako rozvrhnúť interiér multisenzorickej miestnosti, aby v nej našli stimuláciu, či relaxáciu žiaci tried s viacnásobným postihnutím.

Potrebné je vopred si premyslieť, kde budú v interiéri miestnosti umiestnené pevné komponenty, aby sme vytvorili zóny na stimuláciu a relaxáciu tak, aby sme pri samotnom zariaďovaní nezistili priestorové nedostatky.

c) Aké stimulačné aktivity budú v miestnosti realizované.

Ak si vopred premyslíme budúce aktivity v miestnosti, i keď len v teoretickej rovine, pomôže nám v rozhodovaní o zaplnení priestoru miestnosti. Pokiaľ chceme realizovať aj motorické aktivity, je vhodné plánovať rozvrhnutie komponentov tak, aby ostal voľný a bezpečný priestor v miestnosti.

Vyhodnotením prvých dvoch fáz predídeme prípadným chybným alebo unáhleným rozhodnutiam, ktoré môžu vplývať v budúcnosti na funkčnosť miestnosti. Miestnosť sa

nezariad'uje na krátke obdobie, má slúžiť dlhšie časové obdobie i za predpokladu prípadných obmien funkčnosti miestnosti.

3. fáza: Zariad'ovanie miestnosti

Z hľadiska špeciálnopedagogického aspektu jeden z dôležitých faktorov výberu komponentov je, aké ciele chceme so žiakmi plniť a aké záujmy a potreby žiakov sa majú v miestnosti naplňať.

V nasledujúcej časti práce ponúkame výber z najdôležitejších komponentov multisenzorickej miestnosti a ich využitie pri stimulácii motoriky a vnímania žiakov s ťažkým viacnásobným postihnutím:

Bublínkové valce (obrázok 1) využívame na stimuláciu zrakového vnímania a motoriky.

Žiaci pozorujú farebne sa meniace a prúdiace bubliny vo valci, počúvajú jeho zvuk a dotykom cítia vibrácie z motorčeka.

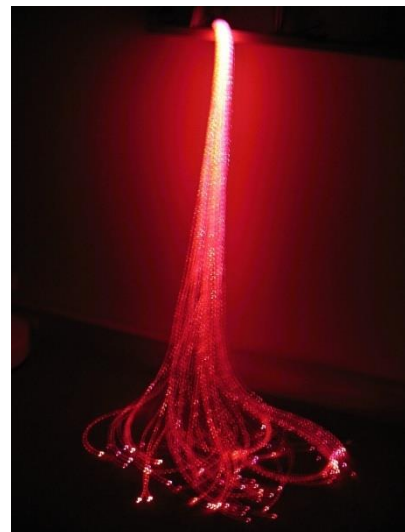
Táto aktivita ich povzbudzuje k motorickému výkonu:

- v nat'ahovaní rúk smerom k valcu,
- dvíhaniu rúk, posúvaniu po valci smerom hore – dole, „chytanie bubliniek“,
- k dvíhaniu hlavy v ľahu na bruchu, k zapieraniu o predlaktia,
- dvíhaniu sa do sedu, zotrvanie v šikmom sede/sede,
- dvíhanie sa do kl'aku, zotrvanie v kl'aku,
- lezenie k bublínkovým valcom.

Optické vlákna (obrázok 2) sú určené hlavne na zrakovú a taktilnú stimuláciu. Žiak má možnosť priamo v rukách pozorovať meniace sa farby, s jednotlivými vláknami manipulovať.

Obrázok 1 Bublínkový valec

Obrázok 2 Optické vlákna

Prameň obrázkov 1, 2: súkromný archív

V loptičkovom bazéne (obrázok 3) dávame žiakom možnosť hmatať loptičky, vyberať ich, premiestňovať, hádzať, hľadať v nich skryté predmety, „plávať“ v nich, počúvať zvuk pri pohybovaní sa. Cítia tlak loptičiek na svojom tele, to ich stimuluje k pohybu celého tela. Tým nám loptičkový bazén poskytuje širokú škálu stimulácie: zrakovú, sluchovú, taktilnú a stimuláciu motoriky.

Intímna zóna (obrázok 4). Žiaci, ktorí si vyžadujú individuálny prístup, alebo z momentálnej zdravotnej indispozície potrebujú tzv. „svoj priestor“, vloženie presne vymeraného, ušitého matracu do priestoru bazéna a zatiahnutím závesu nad loptičkovým bazénom vytvoríme intímnu zónu. Tak docielime zvýšenú intenzitu stimulácie alebo relaxácie.

Obrázok 3 Loptičkový bazén

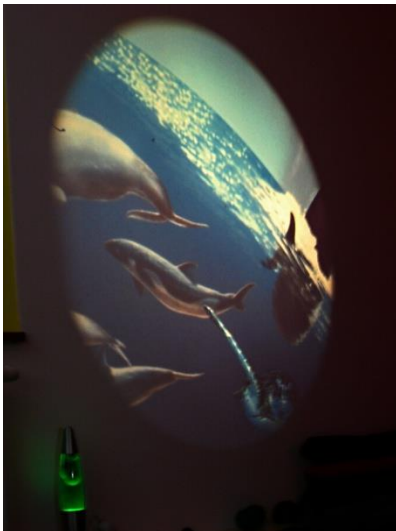

Obrázok 4 Intímna zóna

Prameň obrázkov 3, 4: súkromný archív

Solárny projektor (obrázok 5) slúži na nasvecovanie a tým na pozorovanie rôznych obrazcov na stene.

Závesný vak (obrázok 6) využívame na stimuláciu kinestetického vnímania, ale aj na relaxáciu a uvoľnenie.

Obrázok 5 Obraz zo solárneho projektoru

Obrázok 6 Závesný vak

Prameň obrázkov 5, 6: súkromný archív

Hmatové koberce, sedacie vaky, žinenky, vankúše, látkové hady, balančná kolíska (obrázok 7, 8) nám slúžia na stimuláciu motoriky, taktilného vnímania, relaxáciu. Dajú sa zakúpiť v špecializovaných obchodoch. Výbornou variantou je ušitie podľa vlastného návrhu. Je to z dôvodu presne cieleného výberu zamiereného na stimulačné aktivity. Sú to napríklad:

- Žinenky s rôznou náplňou. Vytvoríme tzv. polohovateľné ležadlá – žinenky, „hrušky“, ktoré tým, že sú naplnené polystyrénovými guľôčkami, prispôsobujú sa tvaru tela, rysujú ležiace/sediace telo.
- Žinenky s rôznou hrúbkou. Žinenky z tvrdého molitanu, hrúbka od 5 cm – 20 cm. Slúžia na stimuláciu pohybu tela. Čím je tvrdšia podložka, tým žiak lepšie cíti tlak zeme a ten ho núti pohybovať telom, končatinami. Na mäkkej podložke – žinenke je pohyb sťažený.
- Žinenky z rôzneho materiálu – na dotyk studený, hladký, drsný. Slúžia na vytvorenie dotykovej motorickej dráhy. Pri cvičení, polohovaní žiaci vnímajú povrchom celého tela materiál žinenky. Žiakovi môžeme vyzliecť vrchné aj spodné časti oblečenia, avšak zachovávame a dbáme na pravidlá intimity. Spodné prádlo, prípadne plienku nechávame.
- Vankúše, látkové hady rôznej veľkosti, náplne, materiálu. Využívame ich na relaxáciu, fixovanie končatín a tela pri polohovaní, na uvedomenie si svojho tela a jeho hraníc. Len keď si žiak s ťažkým viacnásobným postihnutím uvedomuje svoje telo a svoju osobu, len tak môže začať vnímať svoje okolie, i keď spočiatku len to najbližšie.

Aromadifuzérom rozvíjame čuchovú stimuláciu, využívame ho aj na sluchové vnímanie, keďže okrem vôní sa dajú na ňom zvoliť aj rôzne relaxačné zvuky.

Obrázok 7 Vankúše, žinenky, balančná kolíska

Obrázok 8 Sedacie vaky, látkové hady

Prameň obrázkov 7, 8: súkromný archív

Zrkadlo. Inštaluje sa na stenu ako rohové, pre znásobenie efektu obrazu. Stimuluje zrakové vnímanie. Žiak sa v ňom pozoruje, učí sa vnímať seba ako osobu. Pozoruje odraz predmetov v miestnosti. Môže sa ho dotýkať, rozotierať penu na holenie, čmárať, kresliť, čím sa stimuluje hmatové vnímanie. Namontované musí byť bezpečne a odborne.

Dotyková stena a jej komponenty (obrázok 9) slúžia na hmatovú stimuláciu. Ak vydávajú zvuk, tak aj sluchovú a ak sú farebné, tak vplývajú aj na zrakovú stimuláciu. V niektorých odborných materiáloch sú hmatové steny primontované a jednotlivé komponenty tiež. Variantou toho môžu byť voľné komponenty a tým majú dynamický charakter, žiaci s nimi môžu manipulovať na rôznych miestach v miestnosti. Sú to napríklad: drevené labyrinty, rytmické hudobné nástroje, fľaše z PVC naplnené rôznym materiálom, vodou (studenou, teplou), hmatové vankúšiky, masážne loptičky tzv. „ježkovia“, jemné papiere, prírodniny, kamienky a iné.

Obrázok 9 Dotyková stena a jej komponenty

Prameň obrázku 9: súkromný archív

Všetky tieto komponenty multisenzorickej miestnosti stimulujú motoriku a vnímanie. Pomáhajú žiakom ku skúmaniu a objavovaniu ich bezprostredného okolia, vedú ich k schopnosti výberu. Učia ich vyjadrovať (verbálne/neverbálne) záujem, ale aj nezáujem.

Diagnózy, ktoré vytvárajú obraz ťažkého viacnásobného postihnutia predikujú deficity, narušenia vo vývine jednotlivca v oblasti motorickej, kognitívnej, komunikačnej, emocionálno-vôľovej. Nevedia vnímať seba, ani svoje okolie. Ak ho aj vnímajú, je častokrát veľmi zúžené, minimálne a skreslené. Sú odkázaní na pomoc, podporu a starostlivosť zo strany okolia.

Avšak správne načasovanou a zvolenou stimuláciou v špeciálne upravenom prostredí môžeme „naštartovať“ a podporovať pozitívne vývinové zmeny v jednotlivých oblastiach vývinu žiaka.

3.2 EDUKÁCIA V MULTISENZORICKEJ MIESTNOSTI

Obrázok 10 Multisenzorická miestnosť v SŠI Prešov

Prameň obrázku10: súkromný archív

Žiaci, ktorí prichádzajú do tried pre žiakov s ťažkým viacnásobným postihnutím, variant C, dosahujú v hybnosti často úroveň len niekoľkotýždňového až niekoľkomesačného dieťaťa. V mnohých prípadoch ide o imobilných jednotlivcov, ktorí sú úplne odkázaní na pomoc iných. Keďže sa ich vývin pohybuje od reflexných pohybov zväčša najviac po lezenie, v nasledujúcej časti sa zameriame na stimuláciu hrubej motoriky práve na tieto úrovne vývinu. Keďže stimuláciou motoriky sa stimuluje aj vnímanie, ide o neoddeliteľné oblasti osobnosti jednotlivcov.

Stimulačné aktivity, ktoré uvádzame, realizujeme v multisenzorickej miestnosti prostredníctvom metódy Snoezelen ako podpornej edukačnej metódy.

Pri nasledujúcich aktivitách neuvádzame edukačné ciele, pretože žiaci s ťažkým viacnásobným postihnutím sú heterogénnou skupinou, kde pri jednej aktivite je možné formulovať u rôznych žiakov rôzne ciele.

Uvádzame možnosti realizácie týchto aktivít a cvičení v predmetoch v prípravnom a prvom ročníku podľa Učebných osnov pre žiakov s viacnásobným postihnutím ako súčasťou Školského vzdelávacieho programu pre žiakov s viacnásobným postihnutím – variant C – ISCED 1 – primárne vzdelávanie Masarykova 11175/20C, Prešov. Učebné osnovy boli rozšírené o tie oblasti vývinu osobnosti žiakov s ťažkým viacnásobným postihnutím, ktoré chýbali v Štátnom vzdelávacom programe a to najmä v rozvíjaní motoriky a senzorického vnímania.

3.2.1 Príklady stimulačných aktivít na rozvíjanie hrubej motoriky a vnímania

Polohovanie.

U žiakov s ťažkým viacnásobným postihnutím je jednou z dôležitých edukačných foriem práce. I keď žiak nevie sám ovládať lokomóciu svojho tela, je dôležité, aby sme mu umožnili meniť polohy. Tým, že sa zmení poloha tela, žiak dostáva šancu vnímať inú časť priestoru svojho najbližšieho okolia vo svojom zornom poli. Môžeme povedať, že sa tzv. „našartuje“ vnímanie. Zmenou polohy tela tiež pomáhame zabráňovať vzniku deformít, preležanín. Umožňujeme žiakovi sa uvoľniť, relaxovať. Určité polohy využívame pri edukácii. Napríklad poloha na bruchu s oporou hrudníka je vhodná pri manipulácii s predmetmi. Poloha na boku s prípadným zafixovaním dolných končatín a chrbta je vhodná pri manipulácii s predmetmi súčasne so zrakovým vnímaním, pretože sú ruky voľné a môžu pohybovať predmetmi. Niekedy polohujeme na chrbte. Táto poloha ale obmedzuje vnímanie obrazu niekedy len smerom hore, najmä vtedy, ak žiak má sťažený pohyb hlavy do strán. Preto sa najviac využíva pri relaxácii.

Popis stimulácie: Žiaka položíme do vybranej polohy, hlavu zapolohujeme pomocou fixačného goliera (zrolovaného uteráka) do stredného postavenia, spastické postavenie končatín ovplyvňujeme vkladáním klinov vhodnej veľkosti (zrolovaný uterák, valček) pod pazuchu, lakeť, do dlaní, pod kolená, medzi kolená. Do rúk vkladáme predmety, vankúšiky, ktoré sú žiakovi na dotyk príjemné. Podľa potreby zafixujeme celé telo.

Čas trvania jednej polohy: maximálne 30 minút.

Pomôcky: Koberčeky, žinenky – rôznych veľkostí, tvarov, materiálov, naplnené mäkkým alebo pevným materiálom, látkové hady, vankúše rôznych veľkostí a tvaru, uteráky, osušky, deky.

Príprava multisenzorickej miestnosti: Premyslíme si výber hmatových koberčiek, žineniek, ich rozloženie v miestnosti, úpravu osvetlenia: minimalizovanie až úplné vypnutie hlavného bodového osvetlenia miestnosti, zapnutie bublinkového valca, lávových lúčov, využitie CD prehrávača, aromadifuzéra, solárneho projektoru, intímnej zóny. Príprava a výber je determinovaný počtom žiakov, ich individuálnymi osobitosťami a stanovenými edukačnými cieľmi.

Zámerom polohovania je korigovať a predchádzať negatívnym pohybovým vzorcom, ktoré pretrvávajú pri centrálnom postihnutí, snaha, aby žiak čo najdlhšie (maximálne 30 min.) vydržal v danej polohe.

Polohovanie kombinujeme:

- So zrakovou stimuláciou: pozorovanie spusteného bublinkového valca, lávovej lampy, obrazcov na stene pred alebo nad žiakom pomocou solárneho projektoru, asistovaným ohraničením tela žiaka pomocou optických vlákien, pozorovanie v zrkadle seba a svetelných efektov.
- So sluchovou stimuláciou: počúvanie relaxačných zvukov, hudby, šuchotu rôznych materiálov, na ktorých je žiak polohovaný, manipulácia s rôznym materiálom vydávajúcim zvuky.

- S taktilnou stimuláciou: ohmatávanie rôznych materiálov, na ktorých žiak leží celým telom, končatinami – dľaňami, prstami, nohami.
- S čuchovou stimuláciou: vdychovanie vôní z aromadifuzéra, z hygienických vlhčených servítkov rôznej vône počas masírovania jednotlivých častí tela.

Polohovanie môžeme uplatniť v týchto vyučovacích predmetoch:

Rozvíjanie komunikačných schopností:

Rozvíjanie zmyslovej diferenciačnej schopnosti: - rozvíjanie sluchového vnímania,
- rozvíjanie zrakového vnímania (obrázok 11).

Preverbálna komunikácia: Dychové cvičenia. Očný kontakt.

Porozumenie reči: Zvuky (džavot). Predmetová komunikácia.

Rozvíjanie expresívnej reči: Hry.

Vecné učenie:

Základná orientácia: Ľudské telo: Časti tela. Zrakové vnímanie. Sluchové vnímanie. Hmatové vnímanie (obrázok 12). Čuchové vnímanie.

Orientácia v čase (svetlo – tma).

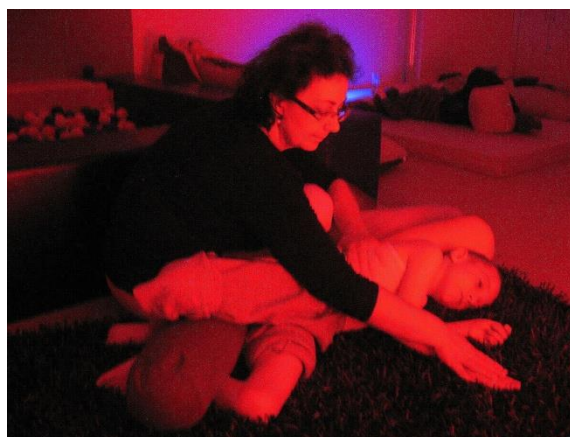
Zdravotná telesná výchova: na predchádzanie a korigovanie upevňovania nesprávnych pohybových vzorcov.

Polohovanie môžeme využiť vo všetkých predmetoch a to najmä v záverečnej fáze vyučovacej hodiny, alebo v čase relaxačných chvíľ.

Poznámka: Polohovanie sa realizuje pri minimálnom osvetlení miestnosti, využívame len svetelné efekty jednotlivých optických prvkov, ale vždy so zásadou nepresýtiť žiaka vnemami. Ak žiak nie je zvyknutý na polohovanie, môže spočiatku reagovať negativisticky. Preto je potrebné, aby učiteľ správne zvolil časovú dĺžku aktivity, aby si premyslel, či využije intímnu zónu. Dôležité je, aby rovnakú činnosť vždy rovnako pomenoval, aby pohyby učiteľa neboli prudké a chaotické. Ak učiteľ nájde vhodnú formu motivácie, vytvorí sa medzi nimi komunikačný kanál, ktorý prispieva k tomu, že žiak kladne pristupuje aj na ďalšie aktivity zo strany učiteľa.

Obrázok 11 Polohovanie so zrakovou stimuláciou

Obrázok 12 Polohovanie s hmatovou stimuláciou

Prameň obrázkov 11, 12: súkromný archív

Držanie hlavy (otáčanie hlavy do strán)

Čas trvania: Závisí od stupňa vývinu hrubej motoriky žiaka a jeho individuálnych možností.

Pomôcky: Tvrdšie žinenky, látkové hady, vankúše rôznych veľkostí, bublinkový valec, optické vlákna, solárny projektor, umelohmotné fľaše s rôznou náplňou, Orffov inštrumentár, aromadifuzér s relaxačnými zvukmi.

Príprava multisenzorickej miestnosti: Pripravíme si tvrdšie podložky – žinenky, aby žiak cítil tlak od podložky na telo a ľahšie sa mu ovládali pohyby hlavy. Vypneme centrálnu osvetlenie. Pripravíme na činnosť zdroje svetelných efektov napr. bublinkový valec, optické vlákna, solárny projektor a zvukové efekty napr. umelohmotné fľaše s rôznou náplňou, Orffov inštrumentár, relaxačné zvuky – šum vody, spev vtákov, tlkot srdca.

Popis stimulácie: Pri otáčaní hlavy do strán polohujeme žiaka v ľahu na chrbte alebo na bruchu (obrázok 13). Ak si to osobitosti - možnosti a schopnosti žiaka vyžadujú, pri dvíhaní hlavy ho zafixujeme v ľahu na bruchu pod hrudníkom vhodnou podložkou, aby bol v mierne zdvihnutej polohe (obrázok 14). Tým mu uľahčíme ovládanie pohybov hlavy. Podľa polohy tela mu pripravíme rôzne zvukové, svetelné efekty pred, nad alebo vedľa neho. Pri samotnej stimulácii dvíhania hlavy a otáčania do strán si zvolíme len jeden zdroj, aby nedošlo k dezorientácii osoby.

Pri stimulácii podpory držania hlavy a krku žiaka polohujeme v ľahu na chrbte, chytíme ho pod ramenami, mierne zodvihneme a spolu sním sa hojdáme. Po chvíľke ho vytiahneme do šikmého sedu, a chvíľu zotrváme v tejto polohe. Opakujeme podľa záujmu žiaka.

Stimuláciu kombinujeme:

- So zrakovou stimuláciou (pozorovanie bublinkového valca, pozorovanie svetla optických vlákien, prezeranie obrazov pomocou solárneho projektora na strope, alebo bočných stenách).
- So sluchovou stimuláciou (manipulovanie s predmetmi, ktoré vydávajú zvuk: umelohmotné fľaše s rôznou náplňou, relaxačné zvuky, hudba, hudobné nástroje).
- So stimuláciou kinestézy (asistované hojdanie, dvíhanie do šikmého sedu).
- S čuchovým vnímaním (vdychovanie vôní z aromadifuzéra).

Zámerom stimulácie je, aby žiak na podnet otočil hlavu do strán, zdvihol a na určený čas ju vedel podržať. Naučil sa reagovať na zvukové a svetelné podnety. Týmto stimulujeme nielen ovládanie pohybov hlavy, ale aj zrakové, sluchové, kinestetické a čuchové vnímanie a tiež podnecujeme žiaka k používaniu rúk, čo je dôležité pre ďalší vývin jednotlivca.

Držanie hlavy môžeme uplatniť skoro vo všetkých vyučovacích predmetoch.

Poznámky: Pri svetelných efektoch – nesvietiť priamo do očí. Pri stimulácii je dôležitá uvoľnená atmosféra, dobrá nálada, ktorú docielime prihovaraním sa žiakovi, vhodnou motiváciou, ale tiež nenásilnou pomocou pri zdvíhaní a udržaní hlavy. Aktivitami

podnecujeme žiaka, aby zdvíhal hlavu, otáčal ju za podnetom, udržiaval zrakový kontakt, naťahoval ruky smerom k predmetom, prípadne ich aj uchopoval.

Obrázok 13 Otáčanie hlavy do strán na zrakový podnet z optických vlákien

Obrázok 14 Dvíhanie hlavy a zapieranie sa o predlaktia s oporou

Prameň obrázkov 13, 14: súkromný archív

Zapieranie sa o predlaktia

Čas trvania: Závisí od stupňa vývinu hrubej motoriky žiaka a jeho individuálnych osobitostí.

Pomôcky: Tvrdšie žinenky, látkové hady, vankúše rôznych veľkostí, optické vlákna, solárny projektor, umelohmotné fľaše s rôznou náplňou, Orffov inštrumentár.

Príprava multisenzorickej miestnosti: Pripravíme si tvrdšie podložky – žinenky, aby žiak cítil tlak od podložky a ľahšie sa mu ovládal pohyb hornej polovice tela. Vypneme centrálnu osvetlenie. Pripravíme na činnosť zdroje svetelných efektov napr. optické vlákna, solárny projektor a zvukových efektov napr. umelohmotné fľaše s rôznou náplňou, Orffov inštrumentár.

Popis stimulácie: Žiaka dáme do polohy ľah na brucho, ak je to potrebné, zafixujeme ho pod hrudníkom pomocou vankúša, podložky (obrázok 14). Mierne nad hlavou ho stimulujeme k zapieraniu sa o predlaktia a vnímaniu rôznych svetelných (zvukových podnetov).

Stimuláciu kombinujeme:

- So zrakovou stimuláciou (pozorovanie svetla optických vlákien, prezeranie obrázkov pomocou solárneho projektoru na stope, alebo na bočných stenách).
- So sluchovou stimuláciou (manipulovanie s predmetmi, ktoré vydávajú zvuk: umelohmotné fľaše s rôznou náplňou, relaxačné zvuky, hudobné nástroje).

Zámerom stimulácie je, aby sa žiak zaprel o predlaktia, vydržal určený čas v danej polohe a pozoroval (počúval) podnet.

Zapieranie sa o predlaktia môžeme uplatniť skoro vo všetkých vyučovacích predmetoch.

Poznámky: Polohu na brucho s oporou o predlaktie využívame len vtedy, ak žiak udrží hlavu dlhšiu dobu vzpriamene. Tým podporujeme psychomotorický vývin žiaka. Využívame riekanky, pesničky, alebo prihováranie. Je dobré, ak učiteľ dbá aj na udržanie zrakového kontaktu so žiakom. Ak sa podarí na určenú dobu vydržať v zapretí sa o predlaktia, žiak zažíva pocit úspechu, čo ho motivuje k ďalšej aktivite.

Pretáčanie

Čas trvania: Závisí od stupňa vývinu hrubej motoriky žiaka a jeho individuálnych osobitostí.

Pomôcky: Tvrdsie žinenky, optické vlákna, solárny projektor, loptičkový bazén.

Príprava multisenzorickej miestnosti: Pripravíme si tvrdsie podložky – žinenky, aby žiak cítil tlak od podložky na telo a ľahšie sa mu ovládal pohyb tela. Vypneme centrálnu osvetlenie. Pripravíme na činnosť zdroj svetelných efektov: optické vlákna, solárny projektor.

Popis stimulácie: Na bočnú stenu nasvietime pohyblivý obraz pomocou solárneho projektora. Žiaka polohujeme na boku s „nakročením vrchnej dolnej končatiny. Asistovane upriamime jeho pozornosť na obraz. Jemným dotykom ho pretočíme na chrbát. Upozorníme ho, že obraz nevidíme. Znovu ho asistovane pretočíme do polohy na boku, tak, aby obraz znovu videl. Pomôžeme k „nakročeniu“ vrchnej dolnej končatiny a pretočíme žiaka na brucho. Opakujeme podľa záujmu žiaka. Obmenou je použitie optických vlákien, ktoré prekladáme na tú stranu, kam sa má žiak pretočiť. Pri pretočení ho necháme sa „pohrať“ s optickými vláknami.

Pokiaľ žiak ovláda pretáčanie samostatne, ponúkneme mu možnosť „plávať“ – pretáčať sa v loptičkovom bazéne.

Stimuláciu kombinujeme:

- So zrakovou stimuláciou (pozorovanie svetla optických vlákien, prezeranie obrazov pomocou solárneho projektora na bočných stenách v zornom poli žiaka).
- S taktílnou stimuláciou (manipulovanie s optickými vláknami, loptičkami v loptičkovom bazéne).
- So stimuláciou kinestézy (asistované pretáčanie, „plávanie“ v loptičkovom bazéne).

Zámerom stimulácie je, aby sa žiak postupne samostatne pretáčať z boku na chrbát/brucho a z chrbta na brucho a späť. Pretáčaním získava žiak istú „mobilitu“, začína vnímať priestor, predmety a aktivity v jeho okolí. Podporuje sa jeho psychomotorický vývin.

Pretáčanie môžeme uplatniť v týchto vyučovacích predmetoch:

Rozvíjanie komunikačných schopností:

Rozvíjanie zmyslovej diferenciačnej schopnosti: Rozvíjanie zrakového vnímania. Rozvíjanie sluchového vnímania.

Preverbálna komunikácia: Očný kontakt.

Porozumenie reči: Zvuky (džavot).

Rozvíjanie expresívnej reči: Krstné meno. Predmety. Javy, činnosti.

Rozvíjanie sociálnych zručností:

Sociabilita: Uvedomovanie si vlastného tela. Sociálne vzťahy.

Vecné učenie:

Základná orientácia: Ludské telo: Časti tela. Zrakové vnímanie. Sluchové vnímanie. Hmatové vnímanie. Osobné údaje (pohybová reakcia na svoje meno). Orientácia v priestore.

Zdravotná telesná výchova:

Všeobecne rozvíjajúce učivo: Rozvoj koordinácie: Orientácia v priestore. Reakčná schopnosť jednoduchých pohybov.

Špeciálne učivo: Špeciálne cvičenia: Inhibičné polohy.

Poznámky: Aby sme podporili pretáčanie, polohujeme žiaka na boku. Poloha musí byť pohodlná a stabilná. Zaisťujeme ju pomocou polohovacích pomôcok (vankúše, uteráky, deky...), ktorými stabilizujeme trup. Dôležité je „nakročenie“ vrchnej dolnej končatiny. Poloha na boku umožňuje jednoduchú manipuláciu s predmetmi, lepší je i zrakový kontakt žiaka s prostredím. Pri pretáčaní sa rozvíja nielen hrubá motorika, ale prispieva i k stimulácii jemnej motoriky, vnímania. Žiak veľmi intenzívne vníma pretáčanie, učí sa spolupracovať s druhou osobou a výrazne sa teší, keď sa mu to podarí. Na kladnej reakcii má podiel aj to, že žiak zrazu vidí svoje okolie aj z iného uhla ako mu dovoľuje poloha napríklad len v ľahu na chrbte.

Nácvik sedenia/sedenie

Čas trvania: Závisí od stupňa vývinu hrubej motoriky žiaka a jeho individuálnych osobitostí.

Pomôcky: Žinenky s rôznou náplňou, sedacie vaky, závesná sieť, optické vlákna, solárny projektor, bublinkové valce, Orffov inštrumentál, CD prehrávač s relaxačnou hudbou, aromadifuzér s relaxačnými zvukmi, drevené labyrinty, hmatové vankúšiky.

Príprava multisenzorickej miestnosti: Pripravíme si žinenky s rôznou náplňou, ktorá sa vytvaruje podľa polohy tela, sedacie vaky, závesnú sieť. Zapneme centrálné osvetlenie, na ktorom si môžeme korigovať intenzitu svetla podľa práve prebiehajúcej aktivity. Striedame s inými zdrojmi svetelných efektov: bublinkovými valcami, optickými vláknami, solárnym projektorom, kedy centrálny zdroj vypneme. Podľa zamerania činnosti si pripravíme rôzne dotykové prvky: drevené labyrinty, hmatové vankúšiky, umelohmotné fľaše s rôznou náplňou, zvukové prvky: Orffov inštrumentál, aromadifuzér.

Popis stimulácie:

Postupné vyťahovanie žiaka do sedu a spätné púšťanie do ľahu. Žiaka chytíme popod ramená a asistovane ho vyťahujeme do sedu a späť (obrázok 15). Táto stimulácia je potrebná na posilnenie svalov krku a svalov na chrbte.

Poloha šikmého sedu. Žiaka polohujeme s pevnou oporou v bedrovej oblasti, ponúkneme mu hru s optickými vláknami (centrálné osvetlenie sa vypne). Stimulujeme ho k naťahovaniu horných končatín za vláknami (obrázok 16).

Tréning držania rovnováhy. V sede žiaka asistovane jemne hojdáme spredu dozadu, zo strany na stranu. Učíme ho prenášať váhu tela a udržiavať rovnováhu.

Neskôr, pri samostatnom sedení posadíme žiaka na zem, ruky mu oprieme vedľa tela o podlahu. Kolíšeme ho spredu dozadu, žiak sa učí poradiť si s vychýlením tela.

Samostatné sedenie. Žiak si vyberie v miestnosti spôsob sedenia tak, aby sa cítil príjemne (sedacie vaky, vankúše, závesný vak...).

Stimuláciu kombinujeme:

- So zrakovou stimuláciou (pozorovanie svetla optických vlákien (obr. 5), prezeranie obrazcov pomocou solárneho projektora na stene v zornom poli žiaka, pozorovanie bublinkových valcov).
- So sluchovou stimuláciou (počúvanie relaxačnej hudby, zvukov, hranie na hudobných nástrojoch, počúvanie riekaniiek, rozprávok a príbehov – prvky biblioterapie)
- S taktílnou stimuláciou (manipulovanie s optickými vláknami, hranie na hudobných nástrojoch, manipulovanie s drevenými labyrintmi, hmatovými vankúšikmi).
- So stimuláciou kinestézy (asistované alebo samostatné hojdanie, kolísanie).
- S čuchovým a chuťovým vnímaním (vdychovanie, identifikovanie vôní a chutí).

Zámerom stimulácií je, aby si žiak posilňoval svalové skupiny krku, trupu, chrbta, končatín, aby postupne samostatne alebo pomocou našej asistencie sedel. Tým sa stimuluje psychomotorický vývin. Žiak získava nielen motorické skúsenosti, ale rozvíja sa aj vnímanie, posilňujú sa kognitívne procesy, emocionalita a sociabilita.

Sedenie môžeme uplatniť skoro vo všetkých vyučovacích predmetoch.

Poznámky: I keď mnohí zo žiakov s ťažkým viacnásobným postihnutím sa nenaučia samostatne sedieť, je potrebné ich stimulovať aj v tejto oblasti. Pri stimulácii vytvárame pokojnú atmosféru. Zaraďujeme básničky, pesničky, riekanky.

Obrázok 15 Vyťahovanie žiaka do sedu

Obrázok 16 Šikmý sed a hra s optickými vláknami

Prameň obrázkov 15, 16: súkromný archív

Lezenie

Čas trvania: Závisí od individuálnych osobitostí žiaka a jeho záujmu.

Pomôcky: Žinenky s tvrdšou náplňou a rôznou textúrou (poťah hladký, drsnejší), molitanové valce, lopty, optické vlákna, solárny projektor, bublinkové valce, lávové lampy.

Príprava multisenzorickej miestnosti: Centrálné osvetlenie bude vypnuté. Miestnosť budú osvetľovať len svetelné zdroje s efektmi.

Varianty prípravy miestnosti:

- bez žineniek, len svetelné zdroje,
- žinenky rovnakej farby, materiálu a svetelné zdroje,
- žinenky rôznej farby, materiálu a svetelné zdroje.

Popis stimulácie: Kým začneme so stimuláciou, je potrebné poznať pravidlá lezenia. Žiak je v podpore kľačmo, pohybuje sa tak, že posúva vpred protilahlú pažu a nohu. Má vedieť pracovať s ťažiskom svojho tela, prenášať váhu z jednej ruky na druhú a z jednej nohy na druhú v striedavom pohybe. Nemá sa pohybovať prískokmi, to je najprv natiahnuť obe ruky dopredu, a potom prisunúť obe nohy naraz.

Poloha v kľaku na štyroch. Žiaka polohujeme cez molitanový valec (loptu) primeranej veľkosti (obrázok 17), podľa individuálnych možností a schopností aj bez týchto pomôcok. Druhou obmenou je polohovanie na lopte. Ruky a kolená sa striedavo dotýkajú zeme. Hojdáme ho dopredu - dozadu tak, aby bol nútený prenášať váhu z rúk na kolená (obrázok 18).

Obrázok 17 Polohovanie cez molitanový valec

Obrázok 18 Prenášanie váhy z rúk na kolená

Prameň obrázkov 17, 18: súkromný archív

Lezenie. Ak žiak samostatne zvláda lezenie, naďalej ho stimulujeme k tejto aktivite pomocou rôznych svetelných, zvukových zdrojov, ktoré mu predkladáme pred neho v dostatočnej vzdialenosti.

Stimuláciu kombinujeme:

- So zrakovou stimuláciou (pozorovanie svetla optických vlákien, prezeranie obrazov pomocou solárneho projektora na stene v zornom poli žiaka, pozorovanie a identifikovanie farieb na bublinkovom valci, na lávových lampách).
- So sluchovou stimuláciou (identifikovanie reprodukováných zvukov napr. zvukov zvierat, dopravných prostriedkov, hovoreného slova, piesní).

- S taktílnou stimuláciou (manipulovanie s optickými vláknami, taktílné rozlišovanie rôznych materiálov na žinenkách, hmatových kobercoch).
- So stimuláciou kinestézy (asistované alebo samostatné hojdanie v podpore kľáčmo).

Zámerom stimulácií je pomocou lezenia rozvíjať psychomotorický vývin. Tým, že váha tela spočíva na ramenách, prirodzene sa posilňujú. Žiak vníma vlastné telo. Dostáva sa do priestoru, kde sa stáva súčasťou okolitého diania. Má príležitosti pozorovať a aktívne skúmať všetko, čo je pre neho zaujímavé. Rozvíja sa jeho vnímanie, kognitívne procesy, reč.

Lezenie uplatňujeme vo vyučovacích predmetoch:

Rozvíjanie komunikačných schopností:

Preverbálna komunikácia: Dychové a fonačné cvičenia. Očný kontakt.

Porozumenie reči: Artikulačné cvičenia. Zvuky. Predmetová komunikácia.

Rozvíjanie expresívnej reči: Námetové hry. Krstné meno. Predmety. Javy a činnosti.

Rozvíjanie sociálnych zručností:

Sociabilita: Uvedomenie si vlastného tela. Nadväzovanie kontaktu. Sociálne vzťahy (pri rozvíjaní sociálnych interakcií pri hre, rozvíjaní hry s rovesníkmi, striedanie rolí: „teraz ja, potom ty“).

Rozvíjanie grafomotorických zručností:

Predpisateľské obdobie: Rozvíjanie hrubej motoriky: pri stimulovaní pohybov rúk, pri spevňovaní svalstva paží, pri imitovaní pohybov.

Vecné učenie:

Ludské telo: Časti tela.

Základná orientácia: Orientácia v priestore.

Poznávanie prírody: Domáce zvieratá. Voľne žijúce zvieratá (imitácia zvukov a pohybu zvierat).

Orientácia v bežných životných situáciách: Verejná doprava (imitácia zvukov a pohybu dopravných prostriedkov).

Matematika:

Prednumerické obdobie: Orientácia v priestore. Poznávanie predmetov. Príčina a následok. Poznávanie vzťahov. Triedenie predmetov podľa vlastností.

Pracovné vyučovanie:

Jemná motorika: Materiál a jeho vlastnosti.

Zdravotná telesná výchova: pri nácviku a upevňovaní lokomočných pohybov.

Všeobecne rozvíjajúce učivo: Rozvoj koordinácie.

Špeciálne učivo: Cvičenia na nácvik správneho držania tela: Posilňovacie, stabilizujúce, inhibičné, stimulujúce cvičenia. Motoricko – mentálne cvičenia. Imitačné cvičenia. Klappovo premiestňovanie. Rovnováha.

Poznámky: Ak sa lezenie nedarí, pomáhame žiakovi striedavým posúvaním jeho nôh a rúk po podložke, alebo poskytujeme žiakovi k zadným končatinám učiteľove ruky, o ktoré sa odrazí. Slovné nahlas žiaka motivujeme: „ruka/noha, ruka/noha“ (obrázok 19).

Obmeny stimulačných aktivít lezenia: Zo žineniek rovnakých alebo odlišných materiálov si pripravíme „motorickú dráhu“ (obrázok 20a, 20b). Môžeme ich zostaviť tak, že medzi žinenkami budú tzv. „oddychové zóny“ (bublínkový valec, optické vlákna, zrkadlo), kde

sa žiaci zastavia, oddýchnu si a voľne sa pohrajú so svetelnými efektmi, alebo splnia úlohu danú učiteľom podľa vyučovacieho predmetu (obrázok 21).

Silným motivačným činiteľom pre žiakov je, ak sa učiteľ stane aktívnym účastníkom hry. Tieto aktivity žiaci radostne prežívajú, za pomoci učiteľa dosahujú pocit úspechu, čo má priaznivý účinok smerom k ďalším aktivitám.

(Stimulačné aktivity sme prevzali a upravili od Opatřilovej, D. 2005).

Obrázok 19 Lezenie s pomocou a slovným doprovodom

Obrázok 20a Lezenie s pomocou po motorickej dráhe

Obrázok 20b Lezenie s pomocou po motorickej dráhe

Obrázok 21 Oddych a relaxácia po lezení. Hry v zrkadle.

Prameň obrázkov 19, 20a, 20b, 21: súkromný archív

ZÁVER

Každý jednotlivec s ťažkým mentálnym a viacnásobným postihnutím je výnimočný, preto je potrebné neustále hľadať a skúšať čo najefektívnejšie prístupy a stratégie jeho edukácie. Týka sa to najmä vhodných metód, foriem, prostriedkov a následne stimulácií cielene „šitých“ na konkrétneho žiaka.

Táto práca poukazuje na nové možnosti edukácie žiakov s ťažkým viacnásobným postihnutím. Multisenzorická miestnosť poskytuje učiteľom inovatívny pohľad na vzdelávanie našich žiakov. Žiakom zase dáva možnosť prostredníctvom svetelných, zvukových, taktilných, čuchových prvkov precítiť jednotlivé aktivity. Nevnímajú ich ako učenie, tréning, ale ako hru. Vedia sa uvoľniť, ale aj „naštartovať“, čo v bežnej školskej triede nie vždy bolo možné.

Zriadenie multisenzorickej miestnosti určite nie je jednoduché. Vyžaduje si nielen dostatok času na prípravu a samotnú realizáciu, ale aj finančné prostriedky, ktoré v súčasnosti veľakrát školy postrádajú. Niektoré komponenty musia byť originálne zakúpené. Niektoré však môžu byť vyrobené z vlastných zdrojov a z vlastnej šikovnosti a kreativity. Tým sa miestnosť stáva pre učiteľa „srdcovou“ záležitosťou. Najmä, ak vidí pokroky vo vývine, ktoré dosahujú žiaci aj vďaka pobytu v tejto miestnosti.

Príspevok môže poskytovať inšpiráciu pre učiteľov – špeciálnych pedagógov v triedach so žiakmi s ťažkým viacnásobným postihnutím.

Uvedené stimulačné aktivity môžu slúžiť ako námety pri tvorbe individuálnych vzdelávacích programov pre žiakov s ťažkým viacnásobným postihnutím.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ZDROJOV

1. Bartko, D. 1993. Neurológia. Učebnice pre stredné zdravotnícke školy. 2. Prepracované a rozšírené vydanie. Osveta, Martin. 1993. ISBN 80- 217-0570-1.
2. Friedlová, K. 2007. Bazální stimulace v základní ošetrovatelské péči. 1.vydanie. Grada Publishing, Praha. 2007. ISBN 978-80-247-1314-4.
3. Korušiaková, J. 2007. Špeciálnopedagogické intervencie v zložke motorika v nižšom stupni v triede variantu C. Prvá kvalifikačná skúška pedagogických zamestnancov. Metodicko-pedagogické centrum, Prešov. 2007.
4. Lesný, I. a kol. 1972. Dětská mozková obrna ze stanoviska neurologa. 1. vydanie. Avicenum, Praha. 1972. ISBN 08-025-72.
5. Newman, S. 2004. Hry a činnosti pro vývoj dítěte s postižením. 1. vydanie. Portál, Praha. 2004. ISBN 80-7178-872-4.
6. Opatřilová, D. 2005. Metody práce u jedinců s těžkým postižením a více vadami. 1.vydanie. Masarykova univerzita, Brno. 2005. ISBN 80-210-3819-5
7. Snoezelen.sk. Informačný a servisný portál k práci v multisenzorickom prostredí. Dostupné na internete: <http://snoezelen.sk/> 5.4.2013
8. Snoezelen.sk. Informačný a servisný portál k práci v multisenzorickom prostredí. Využitie snoezelen v praxi. Ponechalová, D. Dostupné na internete: <http://www.snoezelen.sk/cojesnoezelen-vyuzitievpraxi.htm> 5. 4. 2013
9. Snoezelen.sk. Informačný a servisný portál k práci v multisenzorickom prostredí. Čo je Snoezelen? Teoretický úvod. Dostupné na internete: <http://www.snoezelen.sk/cojesnoezelen-teoretickyuvod.htm> 5. 4. 2013
10. Vančová, A. 2002. Edukácia viacnásobne postihnutých. 2. vydanie. Bratislava. 2002. ISBN 80-968797-1-5.
11. Vančová, A. 2005. Základy pedagogiky mentálne postihnutých. 1. vydanie. Bratislava: Sapiencia, 2005. ISBN 80-968797-6-6.
12. Vašek, Š. 2002. Špeciálnopedagogická diagnostika. 3. vydanie. Sapiencia, Bratislava. 2002. ISBN 80-968797-1-5.
13. Vzdelávací program pre žiakov s viacnásobným postihnutím. Vzdelávací program bol schválený ako súčasť štátneho vzdelávacieho programu, schváleného Ministerstvom školstva Slovenskej republiky pod číslom CD – 2008-18550/39582-1:914 dňa 26. mája 2009.

ZOZNAM PRÍLOH

Príloha 1 Súhlas so zverejnením fotografií

Príloha 1 Súhlas so zverejnením fotografií

Týmto dávame súhlas so zverejnením fotografií nášho syna/dcéry pre potreby tejto práce s názvom Edukácia v multisenzorickej miestnosti autorky Jany Korušiakovej.

V Prešove dňa 15.4.2013

Podpisy:

